

The study of democracy and people's sovereignty in Shia jurisprudence relies on domestic and international laws

Amir Ahmadi¹, Tahira Pournamati Shamsabad², Ali Partovi³

Abstract

Field and Aims: In Western thought, the sovereignty of the people is manifested in a democratic system, and the individual deals with his social relations with an identity independent from the society and the government. Also, the legitimacy of laws and government comes from the sovereign will of the people, and governments guarantee the rights and freedom of the people. In fact, maintaining and respecting such mutual rights is necessary for the individual and the society. Because it is only in the shadow of fulfilling duties and fulfilling the right that the government and the individual can grow. In the Islamic system, there is a direct relationship between the people and the absolute sovereignty of God, and the people have been granted the right to self-determination, and the people have accepted this religious basis. The purpose of this research is that considering the fact that the government of Iran is republican and Islamic, this article aims to address the issue of how far the law of Iran as a republican state and Imami jurisprudence as well as international documents is correct. The sovereignty of the people and the establishment of democracy have been taken into account, and on the other hand, considering its Islamic nature, how has this right been applied?

Method: The research method in this article is conventional in human sciences and the method of library study, which was compiled by analyzing the available materials in an analytical and descriptive way, while finding the necessary research and responding to the points and issues rose in this article.

Finding and Conclusion: In the present study, the internal aspect of the right to self-determination, which is the right of the people to elect the government system and participate in the decision-making of the society, in terms of international laws and documents and the law of the Islamic Republic of Iran, which is based on Islamic jurisprudence, and its adaptation to Islamic jurisprudence, has been investigated and it can be seen that the Islamic Republic of Iran is a system based on religious democracy, which has been very successful in establishing a democratic system. Also, by studying Islamic sources, we can say that there is no conflict between the principles of Islamic jurisprudence and the right of people to rule, and the difference is in the rules of rule.

Keywords: democracy, sovereignty, constitution, Islamic jurisprudence, international documents.

*Citation (APA): Ahmadi, A., Pournamati Shamsabad, T., Partovi, A. (2023). The study of democracy and people's sovereignty in Shia jurisprudence relies on domestic and international laws. *International Legal Research*, 16(60), 57-82.

https://alr.ctb.iau.ir/article_701449.html?lang=en

1. Assistant Professor, Department of Law, Payam Noor University, Tehran, Iran. (Author).

Email: Amir.ahmadi@pnu.ir

2. Department of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Payam Noor University, Tehran, Iran.

Email: tpournamati@gmail.com

3. Department of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Payam Noor University, Tehran, Iran.

Email: ali.partovy@gmail.com

Introduction

The right to self-determination is one of the basic principles of human rights, based on which people and nations can determine their own destiny in political, social, economic and similar fields. This right is considered one of the human rights and freedoms according to which groups and individuals regardless of race, ethnicity, religion and other components have the ability to manage their various political, social, economic and cultural affairs. Democracy is accepted in today's world as a system where people have the right to choose and lead the society. This leadership is realized in the form of participation in elections and participation in the administration of society through being elected. Therefore, in democratic systems, the people are considered to be the rulers of the society. Managing the society democratically can be accompanied by religious and non-religious approaches. Islam has always emphasized the participation of the people in the administration of the government, and this is evident from the life of the innocents and the governance of the Prophet. In its constitution, the Islamic Republic of Iran adheres to the right of individuals to determine their own destiny, which is the main human right, and has prepared methods for people's participation in the administration of society. The Islamic Republic of Iran is based on the structure of democratic systems based on the majority vote of the people, of course, with a religious approach and content, which is considered a successful example of a religious democratic political system in the current era. The necessity of choosing the topic is that since in Islam, the principle of consultation is emphasized a lot and it is considered as an important principle for reaching the intellectual growth of individuals and the prosperity of society, it is very important. Also, the importance and goals of this research is that since the laws of our country are based on Islamic and Shari'a standards and Islamic jurisprudence must move along with new developments, it is necessary in cases such as freedom and other rights of individuals and the government, sovereignty and democracy. , which are new issues in the field of law, do not remain silent.

Conclusion

Since a person needs a community to continue his life and there is no escape from social life for a person, and also the creation of a person is based on consciousness, will and authority, and the right to choose and determine one's destiny as one of the basic rights and It is considered the fundamental principle of human rights for humans. According to the developments and interpretations that occurred regarding the right to self-determination in the international community, the acceptance of the principles of this right resulted in the right of public participation in the political and economic decisions of a country by all members of the society, regardless of racial differences. This led to the concept of the right to self-determination being closer to the concept of democracy. According to the aforementioned, the right to self-determination of nations is actually the sum of the right to self-determination of individuals, and for this reason, this principle may have been considered in the United Nations Charter. In today's world, this principle is realized when all the people living in a land benefit from this right and freely supervise and manage political, social, cultural, economic and similar matters. What is reflected in Islamic jurisprudence and human rights laws and covenants is that respect for the right to choose and the right to intervene in the fate of the people is the most basic human right, the right to enjoy political freedom and to choose all matters in the religion of Islam. The important principle is political, and Islam by the people of that time, the existence of the right to choose based on becoming a Muslim or

remaining in Medina, its history is a strong proof of the political freedom and religious freedom of Muslims and encouraging Muslims to respect the right to choose other aspects of the right to choose their destiny. It is in accordance with the mentioned articles of the Universal Declaration of Human Rights and the articles of the Covenant, because in the mentioned laws, the right to determine the destiny of human beings in the form of elections and appointing representatives to lead the government is given special respect. This right to self-determination is evident in the history of Islam in the form of consultation with the public in order to carry out Jihad and defend the land. On the other hand, the allocation of the right to determine the political destiny for the people is in the practice of the people's sovereignty directly and indirectly, which can be seen in the form of elections.

As stated in the religion of Islam, the Almighty God has created man to be independent in various political matters, such as in this case. According to various Quranic verses, the Holy Quran considers the right to self-determination as an individual right and it is valid for all human beings, and ultimately this right comes back to the collective right. According to Islamic teachings, Muslims should pay sufficient attention in all matters related to governance and possibly the affairs of other Muslims in order to become a dynamic and powerful society. Although every society needs a powerful leader and the human intellect alone cannot determine the appropriate ruling conditions, but the Almighty God sent the Prophet and the infallibles to install good guides for the Islamic society. The lives of the Prophet and the Imams show that the Islamic government is people-oriented. Because the leaders of Sadr Islam society attached great importance to people's opinions and their right to determine their own destiny, and they always asked people for their cooperation and like-mindedness in governing the society. This in itself shows that the religion of Islam has a long history of respecting the right to self-determination for individuals, and it can be concluded that the religion of Islam is the leader and protector of basic human rights such as the right to choose. It can also be inferred from the verses of the Qur'an that the right to self-determination is a right for all members of society and it will be a collective right. Considering the principles of the constitution of Iran and the non-contradiction of having a republic and having Islam, it is concluded that the principles that deal with the selection of the leader, the president and the members of the parliament are based on the principle of consultation in Islam, as a result, people can have the right to rule by participating in the elections. protect themselves. Because the election of a person as a leader depends on direct votes (presidential elections) or indirect votes (leadership elections by the Assembly of Experts).

مطالعه‌ی دموکراسی و حاکمیت مردم در فقه امامیه با تکیه بر قوانین داخلی و بین‌المللی

امیر احمدی✉^۱، طاهره پورنعمتی شمس آباد^۲، علی پرتوی^۳

چکیده

زمینه و هدف: در اندیشه‌ی غرب حاکمیت مردم در یک نظام دموکراتیک متجلی است و فرد با هویتی مستقل از جامعه و حاکمیت به روابط اجتماعی خود می‌پردازد. همچنین مشروعیت قوانین و حکومت ناشی از اراده حاکمیت مردم است و دولت‌ها این حقوق و آزادی مردم را متضمن می‌شوند. در واقع دموکراسی و حاکمیت مردم و حفظ و احترام به اینگونه حقوق متقابل، بر حاکمان و جامعه لازم است، زیرا تنها در سایه‌ی انجام احقاق این حقوق است که دولت و فرد به بالندگی می‌رسند. در نظام اسلامی رابطه‌ی بی‌واسطه‌ای بین مردم و حاکمیت مطلق خداوند نمایان است و حق و تعیین سرنوشت را به مردم اعطا نموده و مردم نیز این مبنای دینی را پذیرفته‌اند. هدف این پژوهش این است که با توجه به اینکه حکومت کشور ایران، جمهوری و اسلامی است، این نوشتار بر آنست تا به این موضوع بپردازد که قانون کشور ایران به عنوان دولتی جمهوری و فقه و نیز اسناد بین‌المللی تا چه اندازه به حق حاکمیت مردم و برقراری دموکراسی توجه نموده است و از سوی دیگر با توجه به اسلامی بودن آن، این حق چگونه اعمال شده است؟

روش: روش پژوهش در این مقاله به صورت مرسوم در علوم انسانی و به روش مطالعه کتابخانه‌ای بوده که با تجزیه و تحلیل مطالب موجود و به طریق تحلیلی و توصیفی، ضمن یافتن بایسته‌های تحقیق و پاسخگویی به نکات و مسائل مطرح این مقاله تدوین گردید.

یافته‌ها و نتایج: در پژوهش حاضر جنبه‌ی داخلی حق تعیین سرنوشت که همان حق مردم در انتخابات سیستم حکومتی و مشارکت در تصمیم‌گیری‌های جامعه می‌باشد از نظر قوانین و اسناد بین‌المللی و قانون جمهوری اسلامی ایران که مبتنی بر فقه اسلامی است و تطبیق آن با احکام اسلامی، مورد بررسی قرار گرفته است. نتیجه اینکه مشاهده می‌شود که جمهوری اسلامی ایران، یک نظام مبتنی بر مردم‌سالاری دینی است که در زمینه برپایی یک نظام دموکراتیک، بسیار موفق بوده است. همچنین با مطالعه منابع اسلامی می‌توان گفت میان مبانی فقه اسلامی و حق حاکمیت مردم تضاد و تعارض نیست و اختلاف در مبانی حاکمیت است.

کلیدواژه‌ها: دموکراسی، حاکمیت، قانون اساسی، فقه اسلامی، اسناد بین‌المللی.

* استناددهی (APA): احمدی، امیر؛ پورنعمتی شمس آباد، طاهره؛ پرتوی، علی. (۱۴۰۲). مطالعه‌ی دموکراسی و حاکمیت مردم در فقه امامیه با تکیه بر قوانین داخلی و بین‌المللی. *تحقیقات حقوقی بین‌المللی*، ۱۶(۶۰)، ۵۷-۸۲.

https://alr.ctb.iau.ir/article_701449.html

۱. استادیار گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: Amir.ahmadi@pnu.ir
۲. گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: tpournemati@gmail.com
۳. گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: ali.partovy@gmail.com

مقدمه

حق تعیین سرنوشت از اصول اولیه‌ی حقوق بشری است که بر اساس آن مردم و ملت‌ها می‌توانند سرنوشت خود را در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نظیر این موارد تعیین نمایند. این حق از حقوق و آزادی‌های انسانی محسوب می‌شود که بر حسب آن گروه‌ها و اشخاص بدون توجه به نژاد، قومیت، مذهب و سایر مؤلفه‌ها این توانایی را دارند که امور مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی خویش را اداره نمایند. حق تعیین سرنوشت، دموکراسی و حقوق بشر در یک راستا می‌باشند که مرجع آن به جایگاه و شأن آدمی بازمی‌گردد. در میثاقین این حق به عنوان یک حق کلی به شمار می‌رود که تحدید نیافته است.

در «نظام دموکراتیک» که متأثر از اندیشه سیاسی غرب است و یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های جهان مدرن به شمار می‌رود، نظامی است که؛ بر اساس اراده‌ی افراد بنا می‌شود، بر مدار خواسته‌های آنها اداره می‌شود و منافع عمومی را تأمین می‌کند. در این نظام، حکومت منشأ دموکراتیک خود را به‌طور مداوم تجدید می‌کند و شهروندان حق تعیین سرنوشت سیاسی خود را به موجب اصل آزادی مشارکت در اختیار دارند (دبیرنیا و اسدآبادی، ۱۳۹۵: ۲۸). دموکراسی در جهان امروزی به عنوان یک نظام مورد قبول واقع شده است که در آن مردم حق انتخاب و رهبری جامعه را بر عهده دارند. این رهبری به صورت شرکت در انتخابات و مشارکت در اداره‌ی امور جامعه از طریق انتخاب شدن و انتخاب کردن محقق می‌شود؛ بنابراین در نظام‌های دموکراتیک، مردم اداره‌کننده‌ی جامعه محسوب می‌شوند. اداره جامعه به صورت دموکراتیک می‌تواند با رویکرد مذهبی و غیرمذهبی همراه باشد. اسلام همواره بر مشارکت مردم در امر اداره‌ی حکومت تأکید داشته است و این امر از سیره‌ی معصومین (ع) و حکومت‌داری پیامبر اکرم (ص) نمایان می‌شود. کشور جمهوری اسلامی ایران نیز در قانون اساسی خود به حق تعیین سرنوشت افراد که اصلی حقوق بشری است، پایبند می‌باشد و شیوه‌های مشارکت مردمی در اداره جامعه را مهیا نموده است. البته شایان توجه است که جمهوری اسلامی ایران با توجه به رویکرد دینی در قانون اساسی و سایر قوانین خود و حفظ موازین اسلامی در این موارد، از دسته‌ی نظام مردم‌سالار دینی محسوب می‌شود؛ زیرا جمهوری اسلامی ایران بر اساس شاکیه نظام‌های مردم‌سالار بر مبنای رأی اکثریت مردم البته با رویکرد و محتوای دینی بنا شده است که نمونه‌ی موفق از نظام سیاسی مردم‌سالار دینی در عصر حاضر محسوب می‌شود.

ضرورت انتخاب موضوع این است که از آنجا که در اسلام، اصل مشورت مورد تأکید بسیار قرار گرفته و به آن به عنوان اصلی مهم برای رسیدن به رشد عقلی افراد و شکوفایی جامعه تلقی می‌گردد، دارای اهمیت بسزایی است. این مطلب مورد تأیید قرار می‌گیرد که حق حاکمیت مردم در قانون اساسی، در کشور ایران به عنوان سرزمینی اسلامی، بر پایه اصل مشورت و دموکراسی در

فقه اسلامی، تثبیت شده است. همچنین اهمیت و اهداف این پژوهش این است که از آنجا که قوانین کشور ما بر اساس موازین اسلامی و شرعی است و فقه اسلامی نیز همزمان با تحولات جدید باید پیش برود، لازم است در مواردی همچون آزادی و سایر حقوق افراد و دولت، حاکمیت و دموکراسی که مسائلی جدید در حوزه حقوق به شمار می‌روند مسکوت نماند. لذا قوانین کشور همگام با فقه اسلامی باید پیشرفت نماید تا پا به پای حقوق بشر و حقوق بین‌الملل پاسخگوی این نیازها باشد. با توجه به بیان این مطالب می‌توان این سؤالات را مطرح نمود که دموکراسی و حاکمیت مردم در قوانین داخلی جمهوری اسلامی ایران و اسناد بین‌المللی چگونه ارزیابی می‌شود؟

۱. پیشنهاد پژوهش

در خصوص این موضوع پژوهش‌های صورت گرفته است که می‌توان به این پژوهش‌ها اشاره نمود. دبیرنیا و اسدآبادی (۱۳۹۵). در پژوهشی با عنوان «حاکمیت مردم در اندیشه سیاسی غرب و اسلام؛ «نظام دموکراتیک» و «نظام مبتنی بر شریعت مقدس در قانون اساسی ایران»، به این نتیجه رسیدند که میان مبانی دینی و حق حاکمیت مردم تعارضی متصور نیست و دو دیدگاه را در خصوص مبانی حاکمیت بیان می‌کنند.

در مقاله داوودی و مهدی‌فر (۱۴۰۰). تحت عنوان «مشارکت سیاسی در جمهوری اسلامی؛ مبانی فقهی و گونه‌های حقوقی» نتیجه گرفته شد که مردم به عنوان یکی از پایه‌های مشروعیت حکومت اسلامی به شمار می‌روند، شهروندان قادر خواهند بود از هر طریق مطلوبی در تشکیل حکومت، اداره آن و نظارت بر آن مشارکت داشته باشند. لذا این نظر با نتیجه مقاله پیش‌رو همسویی دارد؛ بنابراین علی‌رغم اینکه به آزادی‌های افراد در حقوق بین‌الملل و حقوق جهانی بشر توجه شایانی شده است، اما پژوهش‌های مختلف در فقه اسلامی، کمتر به این مسائل پرداخته‌اند و لذا درخور توجه است که حقوقدانان و فقها به این آزادی‌ها و حقوق در فقه اسلامی نیز ارج نهند و مسائل جدید را با توجه به فقه اسلامی مورد بررسی قرار دهند.

۲. مبانی نظری پژوهش

در این مبحث مبانی نظری پژوهش از جمله تبیین دموکراسی در اسلام و قوانین بین‌المللی و داخلی، حاکمیت مردم در قرآن کریم و روایات و نیز در اسناد ملی و بین‌المللی و هدف از طرح و مبانی آن مورد بحث و مذاقعه قرار خواهد گرفت.

۲-۱. مفهوم دموکراسی در قوانین و اسلام

حاکمیت جهت دهنده حرکت اجتماعی محسوب می‌شود و به عنوان قوه برتر در رأس هرم اجتماعی واقع است (نوایی، ۱۳۹۱: ۷۶). در جهان امروزی دموکراسی به معنای حاکمیت مردم، حکومت نمایندگان و یا حکومت بر مبنای مشارکت مردم می‌باشد (محمدی، ۱۳۸۰: ۱۴۶). دموکراسی به مثابه مردم سالاری از روی اندیشه است و روشی برای اداره یک نظام سیاسی می‌باشد که بر مبنای آرای مردم استوار است.

قابل ذکر است که طبق ماده ۲۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر، هر شخصی حق دارد که در اداره‌ی عمومی کشور خود، مستقیماً یا به وساطت نمایندگان که آزادانه انتخاب شده باشند، شرکت نماید. طبق بند دوم ماده فوق‌الذکر، اراده‌ی مردم اساس قدرت حکومت است. این اراده باید در انتخاباتی سالم ابراز شود که به طور ادواری صورت می‌پذیرد. انتخابات باید عمومی، با رعایت مساوات و با رأی مخفی یا به طریقه‌ای مشابه برگزار شود که آزادی رأی را تأمین کند (جاکسون، ۱۳۷۸: ۹۳). بعید به نظر نمی‌رسد که حق تعیین سرنوشت، پس از حق حیات، اساسی‌ترین حق انسان باشد و به نوعی تمامی حقوق و آزادی‌های منفی مدنی و سیاسی به حق تعیین سرنوشت باز می‌گردد.

از آنجا که دموکراسی، شامل سه مؤلفه‌ی «از مردم»، «برای مردم» و «توسط مردم» است، به نظر می‌رسد انتخابات، تضمین‌کننده‌ی دو مؤلفه‌ی «از مردم» و «به وسیله‌ی مردم» باشد. مفهوم شکلی دموکراسی، عبارت است از ابتدای حاکمیت بر انتخابات آزاد و دوره‌ای (قاری سید فاطمی، ۱۳۸۹: ۱۰۷)، هدف اصلی دموکراسی، تأمین حقوق و آزادی‌های بنیادین من جمله حق انتخاب شهروندان است.

۲-۲. حاکمیت مردم در اسلام و مقایسه‌ی آن با قوانین داخلی و بین‌المللی

در این مبحث از پژوهش اصل حاکمیت از دیدگاه قرآن کریم و روایات و مقایسه آن در قوانین داخلی و بین‌المللی مورد بحث خواهد بود.

الف. اصل حاکمیت مردم در قرآن کریم

پیامبر اکرم (ص) در کارهای حکومتی که مربوط به اراده‌ی امت بود با اصحاب خود مشورت می‌کرد و این براساس دستور خداوند در قرآن کریم بود که فرموده است: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظًا لَفُضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»، «این رحمت بزرگ خداست که تو نسبت به مردم نرم خو هستی و اگر خشن و سنگدل بودی از گرد تو پراکنده می‌شدند پس از بدی‌های آن‌ها در بگذر و بخشش گناهانشان را از خدا بخواه و «در کار کشورداری با آنان به مشورت پرداز». پس آنگاه که

تصمیم‌گرفتی بر خدا توکل کن» (آل‌عمران، ۱۵۹). در این آیه‌ی شریفه، سه دستور برای پیامبر و رهبر جامعه‌ی اسلامی، به عنوان ضرورت دیده می‌شود که عبارتند از: ۱) رهبر جامعه اسلامی، بدرفتاری مردم با خود را به دل نگیرد، از آن‌ها بگذرد؛ ۲) در مقابل گناهان و تخلفات مردم از امر خداوند، برای آن‌ها طلب آمرزش نماید؛ ۳) در کار امت از استبداد دوری گیرند و هرگز در اداره‌ی امور جامعه اسلامی که متعلق به خود جامعه است، نظرات خود را بر خلاف رضایت عمومی مردم، مستبدانه اجرا نکنند، بلکه از ملت نظر خواهی کند؛ چرا که مردم به رشد فکری دست می‌یابند و جامعه‌ی اسلامی متکی به خود می‌شود نه شخص پیامبر (ص) (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۲: ۲۷۰). مشورت تنها اختصاص به پیامبر ندارد بلکه فقیه نیز که حکومتش نسخه‌ای از حکومت پیامبر است، موظف است اصل مشورت را در امور کشوری سرلوحه‌ی وظائف خود قرار دهد و در همه‌ی امور با نمایندگان مستقیم و غیرمستقیم مردم مشورت کند. حذف مشورت از نظام حکومتی در نظر اسلام، محکوم است؛ زیرا این حذف، مساوی با تضييع حق همه امت و برقراری حکومت فاشیستی و جلوگیری از رشد فکری و سیاسی و اجتماعی مردم است.

وقتی خداوند به پیامبرش دستور می‌دهد: «شاوهرم فی الامر» به معنای این است که با مردم مشورت کن در واقع به مردم نیز دستور می‌دهد که نظرات گوناگون خود را بیان کنند. در واقع «شاوهرم» مشتمل بر دو امر است؛ امر صریح به پیامبر (ص) که با مردم در امور مشورت کند و امر ضمنی به مردم که نظرات مختلف خود را بیان کنند. در این راستا، آیه دیگری از قرآن کریم، چنین بیان می‌کند که: «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ»؛ «و آنان که دعوت پروردگارش را پاسخ می‌گویند و نماز می‌گزارند و کارشان بر پایه‌ی مشورت با یکدیگر است و از آنچه به آنها روزی داده‌ایم انفاق می‌کنند» (شوری، ۳۸). از این آیه، نیز دریافت می‌شود که پیامبر اکرم (ص) هم در امور حکومتی و نیز انتخابات باید مشورت کند؛ زیرا امور تعبدی نیازی به مشورت ندارد، با عنایت به این اصل، اداره‌ی امور کشور به دست عقلا داده شده است تا در مصالح خود تفکر نمایند.

در خصوص اصل حاکمیت مردم می‌توان به سوره‌ی رعد آیه ۱۱ اشاره نمود: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ...»؛ «هیچ قومی را دگرگون نخواهد کرد تا زمانی که خود آن قوم حالشان را تغییر دهند...». با توجه به این آیه می‌توان گفت در اسلام رهنمودهای توسط پیامبران برای انتخاب راه صحیح بیان می‌شود و حق انتخاب بر اساس این آیه با خود انسان است. پس سرنوشت انسان اجباری نیست و با اراده او سرنوشتش تغییر می‌کند.

ب. اصل حاکمیت مردم در گفتار و رفتار معصومین (ع)

اصل حاکمیت اراده در کلام پیامبر اکرم (ص) در این حدیث نقل شده است: «اساس عقل پس از ایمان به خدا دوستی با مردم است هیچ کس از مشورت بی نیاز نیستم»^۱ (پابنده، ۱۳۸۲، ح ۱۶۳۷: ۴۹۷). همچنین از حضرت علی (ع) چنین نقل است: «هر کس با عقلا مشورت کند، از نور عقل‌ها بهره می‌برد»^۲ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۶۲۷). مضافاً از حضرت امام حسن (ع) نقل شده است: «هیچ قومی با یکدیگر مشورت نکردند مگر آنکه به راه پیشرفت خود رهنمون شدند»^۳ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۲۳۳). همانطور که از این روایات پیداست مشورت به عنوان مبنای اصل حاکمیت اراده مردم در این روایات نمایان است.

پیامبر اکرم (ص) به هنگام جنگ احزاب، در بحبوه‌ی جنگ نیز پیامبر (ص) برای رخنه در دشمنان خواستند تا صلحی با قبیله‌ی غطفان تنظیم نمایند که در عوض آن، یک سوم میوه‌ی مدینه را به آن‌ها بدهد، اما با مخالفت مسلمانان روبه‌رو شد و از تصمیمش منصرف گشت (ابن هشام، ۱۴۱۲، ۲۲۳) که این خود نشان‌دهنده حاکمیت اراده مردم و تسلیم پیامبر در برابر خواست مردم بود. لذا پیامبر اکرم (ص)، در مسائل مربوط به امور جامعه، هرگز به دلیل اینکه خودشان از نظر علم و دانش از سایرین برتر هستند، حق مشارکت مردم را سلب نمی‌کردند بلکه در هر امری با اصحاب خود مشورت می‌نمودند؛ زیرا همه‌ی مردم، حق دارند در تعیین سرنوشت خود دخالت کنند. در اسلام نیز مشورت به عنوان سمبل حق دموکراسی مورد تأکید قرآن، پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) می‌باشد. از این جهت تاریخ اسلام، نشان می‌دهد که رسول خدا (ص) در مسائل مربوط به اداره‌ی جامعه با مردم مشورت می‌کرد و گاهی پیشنهادهای آن‌ها را به کار می‌بست و از رأی خود، صرف نظر می‌نمود. به عنوان مثالی دیگر، در جنگ بدر که پیامبر (ص) در خصوص اصل جنگ و محل آن با اصحاب خود مشورت نمودند و حباب بن منذر گفت: یا رسول‌الله آیا این محلی که قبلاً دستور دادید ما در آن فرود آمدیم طبق وحی خدا بوده و ما حق نداریم آن را تغییر دهیم و یا می‌توانیم درباره‌ی آن نظر بدهیم؟ حضرت (ص) فرمودند: وحی نبوده است و حق دارید درباره‌ی آن نظر دهید (واقعی، ۱۳۶۹، ج ۱: ۵۳).

حضرت علی (ع) نیز برای مشورت با مردم، اهمیت به سزایی قائل بودند، مخصوصاً در اداره‌ی امور کشور، حتماً به نظر سنجی از مردم و صحابه‌ی خود می‌پرداخت. به هنگام جنگ با معاویه - زمانی که معاویه از بیعت با امام (ع) امتناع ورزید - حضرت (ع)، مهاجرین و انصار را به شور دعوت کرد. بزرگان مهاجرین و انصار و کارشناسان نظامی و سیاسی، هر کدام سخنان مفصلی

۱. «رأس العقل بعد الإيمان بالله التّوّد إلى النّاس و ما يستغنی رجل عن مشورة...».

۲. «من شاور ذوی العقول إستضاء بأنوار العقول».

۳. «مَا تَشَاوَرَ قَوْمٌ إِلَّا هَدُوا إِلَى رُشْدِهِمْ».

گفتند و اکثریت آنان معتقد بودند که برای حل سیاسی مشکل معاویه به قدر کافی کوشش شده و به وسیله‌ی پیک و نامه اتمام حجت گشته و راهی به غیر از جنگ باقی نمانده است، ولی در مقابل، تعداد کمی از افراد مخلص می‌گفتند بهتر است امام باز هم با فرستادن پیک به حل این مشکل سیاسی پردازند، اما دلایل این عده‌ی کم، اکثریت را قانع نکرد و امام، تسلیم رأی اکثریت شدند (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴، ج ۳: ۱۹۵-۱۷۱). همچنین حضرت علی (ع) در خطبه‌ی اول نهج‌البلاغه اشاره می‌کنند که یکی از اهداف بعثت پیامبران، بیدار کردن فکر مردم است تا در مورد همه چیز خوب بیندیشند و در عمق مسائل وارد شوند و بهترین راه حل را ارائه دهند. زیرا در غیر این صورت ممکن است ولایت پیامبر (ص) با هدف بعثت آن حضرت تضاد داشته باشد و بشر را از تعقل بازدارد و مانع احقاق حق تعیین سرنوشت توسط خود مردم بشود. لذا حضرت علی (ع) در حکمت ۲۱۱ «مشورت را عین هدایت دانسته است».

امام جعفر صادق (ع) نیز با فضیل بن سیار در یک کاری مشورت کرد، فضیل با تعجب پرسید: فردی مثل من در کار شما نظر مشورتی بدهد؟ امام فرمود: آری هر وقت از تو نظر مشورتی خواستم، نظر بده (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۸: ۴۲۸). اینگونه رفتارها و نظرسنجی‌ها در میان ائمه (ع) به‌وفور یافت می‌شود که خود، حق‌اندیشیدن، حق‌آزادی عقیده و بیان و یا به عبارتی دموکراسی را تضمین می‌کند.

ج. اصل حاکمیت مردم در اسناد بین‌المللی

ملت، موضوع و منبع حاکمیت بوده و هیچ قدرت سیاسی‌ای نمی‌تواند بدون توجه به این منبع تشکیل گردد. مهم‌ترین هدف یک نظام مردم‌سالار و دموکراتیک، حضور مستمر مردم در اداره امور کشور و تعیین سرنوشت فردی و اجتماعی خویش است. لذا نظام دموکراسی با نمایندگی آمیخته گشته است؛ بنابراین دموکراسی‌های مدرن بر اساس نظام نمایندگی ایجاد شده و مردم برای مدت معینی نمایندگانی تعیین می‌نمایند. این نمایندگان، خود مظهر اراده جمعی مردم هستند (زرشناس، ۱۳۸۳: ۵۱). با توجه به مباحث پیش گفته، انتخاب نمایندگان توسط مردم منجر به حفظ حق مدیریتی مردم خواهد شد، چه بسا مردم با انتخاب نمایندگان خود به صورت غیرمستقیم در اداره حکومت دخیل هستند.

در منشور ملل متحد در بند ۲ ماده ۱، این اصل به عنوان مبانی و پایه‌های روابط دوستانه و مسالمت‌آمیز بین دولت و ملت یاد شده است. لذا بر اساس این سند بین‌المللی و نیز ماده ۱ مشترک میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۶۶ حق تعیین سرنوشت و اصل حاکمیت اراده مردم متجلی است (توسلی نائینی و شیرانی، ۱۳۹۵: ۷۰ و ۷۵).

۳. اهمیت و جایگاه دموکراسی و حاکمیت مردم در اسلام: مقایسه‌ی آن با قوانین داخلی و بین‌المللی

اهمیت و جایگاه دموکراسی و حاکمیت مردم در اسلام و مقایسه‌ی آن با قوانین داخلی از جمله قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و نیز قوانین و اسناد بین‌المللی و نیز بیان شاخصه‌های دموکراسی و حاکمیت مردم مورد اهتمام در این قسمت خواهد بود که حاوی نظریاتی جدید است.

۳-۱. دموکراسی و حاکمیت مردم در اسلام، قانون اساسی و اسناد بین‌المللی

در «نظام دینی مبنی بر شریعت مقدس» که مؤلفه‌های آن در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران درج شده است، مبانی دینی با حاکمیت مردم درهم تنیده شده است و جمهوریت به عنوان شکل نظام سیاسی از چنان جایگاهی برخوردار است که بدون گذر از آن، امکان استقرار مبانی دینی و شریعت مقدس وجود ندارد (دبیرنیا و اسدآبادی، ۱۳۹۵: ۲۸). لذا قانون اساسی بر مبنای نظر اسلام، قائل به اصالت آمیخته‌ی فرد و اجتماع است، یعنی از دیدگاه اسلام نه فرد اصل است به معنای اینکه نظام و محیط اجتماعی هیچ نقشی ندارد و نه فرد بازچه سرنوشتی است که محیط اجتماعی برایش تعیین می‌کند. بلکه هر انسانی، خود، سرنوشت‌ساز است (حسینی بهشتی، ۱۳۹۰: ۸۳). لذا قانون اساسی، اولین و مهم‌ترین تکیه‌گاه نظام جمهوری اسلامی است که قدرت ولایت را با توجه به مبانی مدیریت اسلامی در تمام زوایا معین می‌کند و نیز با توجه به مبانی اسلام و ضروری بودن حاکمیت حدود الهی آراء مردم، حق دموکراسی را نیز کاملاً رعایت نموده، به صورتی که در اصول مختلف به جایگاه ارزشمند مردم در نظام اسلامی تأکید کرده است.

بر این اساس اصل یکم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: «حکومت ایران جمهوری اسلامی است که ملت ایران بر اساس اعتقاد دیرینه‌اش به حکومت حق و عدل قرآن در پی انقلاب اسلامی پیروزمند خود به رهبری مرجع عالی‌قدر تقلید آیت العظمی امام خمینی در همه‌پرسی دهم و یازدهم فروردین ماه ۱۳۵۸ هجری شمسی برابر با اول و دوم جمادى‌الاولی در سال ۱۳۹۹ هجری قمری با اکثریت ۹۸/۲ درصد، کلیه کسانی که حق رای داشتند به آن رای مثبت داد» لذا این خود نمود حاکمیت مردم است.

از این اصل، ارزش و اهمیت مردم در انتخاب حکومت، مشخص می‌شود. بنابراین، اصل جمهوری اسلامی از دو رکن جمهوریت و اسلامیت تشکیل شده است. جمهوری یعنی حکومت بر پایه‌ی خواست مردم تشکیل شود، جمهوری بیانگر نوعی دموکراسی است که مردم در آن حق تعیین سرنوشت خود را دارند و در این حکومت همه مردم از حق انتخاب برخوردارند، جمهوری، حکومتی است که زمامداریش از طریق اکثریت مردم و قسمت عمده مردم بر سر کار بیاید (حسینی

بهشتی، ۱۳۹۰: ۱۴). این اصطلاح در برابر مشروطه سلطنتی و حکومت استبدادی و دیکتاتوری به کار می‌رود.

کلمه اسلامی، بیانگر محتوای حکومت است؛ یعنی حکومت جمهوری ایران، با مقررات و قوانین اسلامی اداره می‌شود. همان‌گونه که مردم حق دارند با توجه به دلایل سیاسی و اجتماعی، شکل حکومت را انتخاب کنند، از این حق نیز برخوردارند که به وسیله ایمان و اعتقاداتشان بر پایه‌ی اصولی که آن را باور دارند، محتوای حکومتشان را نیز انتخاب کنند. پس اسلام نیز برای مردم ایران نمایانگر ایمان و قداست بوده که آن را برای محتوای نوع حکومتشان انتخاب کرده و پذیرفته‌اند (عمید زنجانی، ۱۳۶۷، ج ۱: ۲۰۷). امام خمینی (ره) در خصوص ماهیت جمهوری اسلامی می‌فرماید: «جمهوری بودن آن به این معناست که این نظام به آراء اکثریت مردم متکی است و تمام آحاد مردم در انتخاب افرادی که مسئولیت امور را در دست می‌گیرند شرکت دارند و اسلامی بودن آن بدین معناست که قوانین نظام، همان قوانین اسلامی است و برنامه، برنامه اسلام است و در همه‌ی زمینه‌های سیاسی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مطابق معیارهای اسلامی عمل می‌شود. شرایط منتخبین بر اسلام متکی است ولیکن این مردم هستند که انتخاب می‌کنند» (خمینی، ۱۳۷۸، ج ۳: ۴۶-۲۷). رهبری^۱ نیز در این خصوص فرمودند: «نظام جمهوری اسلامی یک نظام الهی - مردمی است و جدا و منقطع از مردم نیست. این نظام، قدرت خود را از همین مردم گرفته است و مردم در همه مراحل با نظام جمهوری اسلامی احساس پیوستگی می‌کنند» (بیات، ۱۳۷۶: ۲۳۷). لذا این توضیحات نقش مهم مردم در حکومت را مشخص می‌کند.

در پاسخ به شبهه‌ای که بر ناسازگاری جمهوری و اسلامی وارد کرده‌اند، باید گفت منظور از جمهوری تشکیل نهادها با تکیه بر رأی مردم است، دین، مجاز است در امور سیاسی دخالت کند و مشروعیت حکومت بر پایه‌ی انطباق آن به موازین شرعی است نه فقط رأی مردم، ولی همین که تعیین مسئولین در چهارچوب شرع به وسیله آراء مردمی صورت گیرد، اطلاق نام جمهوری بر این نظام صحیح است. جمهوری ناظر بر شکل حکومت و قید اسلامی مربوط به محتوای آن است، لذا با توجه به اینکه اکثریت مردم با باورهای دیرینه اسلامی خود، محتوای حاکمیت اسلامی را به شکل جمهوری پذیرفته‌اند بین جمهوری و اسلامی پیوندی مقبول ایجاد می‌شود و اراده همگانی مردم برای مشخص نمودن نظام سیاسی، کشور جمهوری اسلامی را پدید آورده است. اگر اسلام در وجود شخص باشد وقتی فرد مسلمان تصمیم می‌گیرد، تصمیمش اسلامی است. بنابراین، مفهوم مشارکت مردمی به معنای تعیین سرنوشت است نه تسلیم آن شدن.

از دیگر جهت باید توجه داشت در کشور اسلامی ایران مردم به حمایت و تبعیت خود از ولی فقیه زمینه اقتدار حکومت اسلامی را ایجاد می‌نمایند و اگر مردم در حکومت اسلامی

۱. آیت الله خامنه‌ای رهبر جمهوری اسلامی ایران

کارآمدی خود را از دست می‌دهد و به سوی نابودی خواهد گذاشت در نظرات مردم در جمهوری اسلامی ایران می‌تواند به شکل‌گیری انقلاب اسلامی حق حاکمیت ملی تعیین نوع نظام تصویب قانون اساسی و اسناد آن انتخاب غیرمستقیم رهبری انتخاب مستقیم با ریاست جمهوری و نمایندگان و شوراها همه‌پرسی و نظارت عمومی اشاره کرد (کریم، ۱۴۰۰: ۱۹۷). در نظام‌های دموکراتیک، قانون اساسی از پایین به بالا تفسیر می‌گردد و از آنجا که این نظام از مردم نشأت می‌گیرد، لذا قانون اساسی نیز از مردم است (چوپانی یزدلی، ۱۳۸۲: ۱۵۳). همواره سه اصل اساسی و بنیادین حاکمیت مردم، اصل حاکمیت قانون و اصل لازم‌الرعایه بودن حقوق و آزادی‌های مردم در تبیین قانون اساسی دموکراتیک حائز اهمیت می‌باشند (هاشمی، ۱۳۸۳: ۳۲۹)؛ بنابراین، برای داشتن یک جامعه دموکراتیک، گریزی از حفظ اصول اولیه قوانین اساسی دموکراسی و حفظ حقوق و آزادی‌های مردم نیست. بر همین اساس حق دخالت در سرنوشت سیاسی طبق ماده ۲۱ منشور حقوق بشر به نیک یافت می‌شود؛ چرا که بر اساس این ماده هر شخص به وسیله انتخاب نمایندگان مد نظر خود به صورت کاملاً آزادانه در اداره امور مملکت خود دخالت دارد.

۳-۲. حق تعیین سرنوشت در اسلام، قوانین داخلی و اسناد بین‌المللی

در سال‌های زیادی وجه غالب در اکثر جوامع، حکومت یک فرد بر تمام هستی یک جامعه بوده است که معمولاً آن را دیکتاتوری، استبدادی مطلق و پادشاهی می‌نامند. امروزه نقش و تأثیر مردم بر مسائل خرد و کلان جامعه امری انکارناپذیر است (یوسفی بتول، ۱۴۰۰: ۸۰). پدیداری و تحول مفهوم حق تعیین سرنوشت، در حقوق بین‌الملل را باید با تحولات جامعه بین‌المللی در نیمه دوم قرن بیستم مرتبط دانست (نصیری لاریمی، ۱۳۹۳: ۱۰۲). مفهوم کلی حق تعیین سرنوشت همان‌طور که در اسناد بین‌المللی مختلفی مانند منشور سازمان ملل متحد، میثاقین، اعلامیه‌ی روابط دوستانه، قطعنامه ۲۶۲۵، اعلامیه‌ی استقلال به مردم مستعمره و نظیر این مقررات بیان شده است که به حق همه مردم و ملت‌ها برای تعیین آزادانه وضعیت سیاسی خود و پیگیری آزادانه وضعیت توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود گفته می‌شود (به نقل از اصغری و شیرانی، ۱۳۹۲: ۱۰۱، به نقل از Jaber, 2010: 3).

رای مردم در جامعه اسلامی، مستقیم یا غیرمستقیم، اصلی‌ترین عامل تعیین‌کننده نمایندگان و مسئولین است، در قانون اساسی نیز توجه زیادی به مشارکت و حاکمیت مردم شده و از وظایف اصلی دولت اسلامی در بند هشتم اصل سوم قانون اساسی، مشارکت عامه‌ی مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش بیان شده است. این بند، توجه و آفری به شرکت عمومی مردم در انتخابات و فراهم آوردن شرایط مساعد برای این امر از سوی دولت دارد، در نتیجه این مردم هستند که سرنوشت خود را تعیین می‌کنند نه اینکه از طریق زور و استبداد، خواست ظالمان بر آن‌ها تحمیل شود. همچنین طبق اصل ششم این قانون: «در جمهوری اسلامی

ایران، امور کشور باید به اتکاء آراء عمومی اداره شود از راه انتخابات، انتخابات رئیس‌جمهور، نمایندگان مجلس شورای اسلامی، اعضای شوراها و نظایر این‌ها یا از راه همه‌پرسی در مواردی که در اصل دیگر این قانون معین می‌گردد. منظور از آراء عمومی آن دسته از افکار عمومی است که با بررسی به نظر مردم ختم شده و مردم آن را انتخاب کرده باشند».

در تطبیق این موضوع در خصوص حاکمیت مردم در تعیین سرنوشت از فقها امام خمینی (ره)، می‌فرماید: «هر ملتی حق دارد سرنوشت خود را تعیین کند، از حقوق بشر است، در اعلامیه حقوق بشر هر کسی، هر ملتی خودش باید سرنوشت خودش را تعیین کند، ملت ما هم الان ایستاده‌اند می‌خواهند سرنوشت خودشان را تعیین کنند» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۳: ۵۳؛ قاسمی، ۱۳۷۹: ۳۲۵).

پذیرش مکتبی بودن نظام و مطابقت قوانین با موازین اسلامی از سوی مردم، به معنای تکیه به آراء عمومی است. از سوی دیگر، انتخاب رهبر توسط خبرگان و انتخاب رئیس‌جمهور و نمایندگان و شوراهای دیگری که در قانون اساسی پیش‌بینی شده است که به دنبال آراء مردم صورت می‌گیرد. علاوه بر این، بسیاری از مسائل جاری کشور از مقوله‌ی موضوعات و مباحثات، اموری است که شارع اسلام نظر خاصی در آن موارد پیش‌بینی نکرده است و در چنین امری، اتکاء به آراء عمومی کاملاً صادق و معنی‌دار می‌باشد. طرح و برنامه‌ریزی برای اجرای احکام اسلامی نیز به نوبه خود، در دایره‌ی وسیعی در قلمرو تنفیذ آراء عمومی مردم قرار می‌گیرد (عمید زنجانی، ۱۳۶۷، ج ۱: ۲۳۱).

همین‌طور که پیداست بر اساس ماده ۱ مشترک میثاقین، بعد سیاسی حق تعیین سرنوشت به عنوان حق مردم برای تعیین آزادانه زندگی سیاسی‌شان، معرفی شده است. بعد سیاسی حق تعیین سرنوشت دارای دو جنبه داخلی و خارجی می‌باشد. جنبه داخلی حق تعیین سرنوشت دربردارنده حق مشارکت در دموکراسی می‌باشد (Henriksen, 2008: 38). از آنجا که مفهوم دموکراسی دربردارنده سه مؤلفه: «از مردم»، «برای مردم» و «به وسیله مردم» می‌باشد، لذا هدف اصلی دموکراسی باید تأمین حقوق و آزادی بنیادین علی‌الخصوص حق انتخاب برای شهروندان باشد. می‌توان چنین بیان داشت که حق مشارکت سیاسی، ترجمان حق بر تعیین سرنوشت در ساحت اداره عمومی کشور است (اصغری و شیرانی، ۱۳۹۲: ۱۰۲). در جهان کنونی بهره‌مندی از این حقوق تنها در سایه حمایت دولت امکان‌پذیر است که از طریق فراهم نمودن امکانات به منظور برگزاری انتخابات به صورتی که شهروندان بتوانند به صورت آزادانه انتخاب نمایند یا انتخاب شوند، بروز پیدا می‌کند.

رسمی‌ترین سند بین‌المللی که بعد از جنگ جهانی دوم اصل حق تعیین سرنوشت را در خود گنجانده است بند ۲ از ماده ۱ منشور ملل متحد^۱ است. در این اصل آمده است: «توسعه روابط

1. United Nation Charter

دوستانه میان ملل بر مبنای احترام به اصل تساوی حقوق مردم و حق ایشان در تعیین سرنوشتشان...» (اصغری و شیرانی، ۱۳۹۲: ۱۰۳). به علاوه در میثاق بین المللی مدنی و سیاسی، ماده ۲۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز به مسئله حق بر مشارکت سیاسی در حکومت می پردازد. باید توجه داشت که بدون توجه به اصل حق انتخاب فردی، پذیرش حق تعیین سرنوشت ملت ها نیز با مشکل مواجه خواهد شد؛ چراکه حق تعیین سرنوشت ملت ها، انعکاسی از حق تعیین سرنوشت افراد بوده و آن حق به ظاهر جمعی، به حقوق فردی منقسم خواهد شد (قاری سید فاطمی، ۱۳۸۸: ۱۰۱)؛ زیرا تا تک تک افراد بشری وجود نداشته باشند، جمع و ملت نیز وجود نخواهد داشت، به همین دلیل حق جمعی به حق فردی ختم می گردد. ذکر این موضوع خالی از توجه نیست که کمیته حقوق بشر در تفسیر عمومی شماره ۱۲، بر وظیفه ارائه گزارش از ماده ۱ میثاق مذکور تأکید دارد. در واقع زمانی که کمیته از کشورهای عضو میثاق مطالبه می نماید که فرایندهای سیاسی و قانونی که تسهیل گر اعمال حق تعیین سرنوشت است را توضیح دهند، به یک هنجار قانونی اشاره دارد که دال بر یک امر خارجی است.

در میثاق بین المللی مدنی و سیاسی، علاوه بر تشویق کشورهای عضو میثاق در تعیین حق تعیین سرنوشت، به توضیح گزارش های خود در خصوص مشارکت در ساختارهای سیاسی و اجتماعی، به کشورها خطاب می نماید که حق تعیین سرنوشت، همان انتخاب آزاد مردم برای تعیین نظام حکومتی خود است که بتواند از این طریق به توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود بپردازد (Higgins, 1994: 120). این امر تا جایی مورد بحث قرار می گیرد که طبق نظر برخی از حقوقدانان، مردم باید سرنوشت سرزمینشان را تعیین نمایند نه اینکه سرزمین سرنوشت مردم را انتخاب نماید (اسلامی و بشکار دانا، ۱۳۹۱: ۵۰). بنابراین، امور کشور با تکیه بر آرای عمومی اداره می شود و نقش اساسی مردم در آن به وضوح مشاهده می شود که در سایر اصول قانون اساسی به این مشارکت اشاره شده است. چنانچه در اصل ۵۸ قانون اساسی آمده است: «اعمال قوه مقننه از طریق مجلس شورای اسلامی است که از نمایندگان منتخب مردم تشکیل می شود» در واقع این مردم هستند که اداره ی حکومت را در دست دارند؛ زیرا نمایندگان از بین مردم و توسط خود آن ها انتخاب می شوند. همچنین طبق اصل ۵۹ در مسائل بسیار مهم اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، قوه مقننه به برگزاری همه پرسی در بین مردم می پردازد و با مراجعه ی مستقیم به آراء مردم، اعمال می کند.

۳-۳. حاکمیت مردم و شناسایی حق مشارکت همگانی در اسلام، قوانین داخلی و اسناد بین المللی

حق رأی به عنوان مصداقی از «حق مشارکت»، از جمله حقوق بنیادین بر شمرده شده است (Favoreu, 2000: 265). مشارکت سیاسی عمده ترین عنصر توسعه سیاسی و دموکراتیک شدن

در هر نظامی می‌باشد. این مشارکت به معنای درگیر شدن فرد در سطوح مختلف فعالیت در نظام سیاسی است (غریاق زندگی و پورسعید، ۱۳۸۵: ۷۲). لذا مبنای اصلی فراندم در حاکمیت مردم نهفته است (قاضی شریعت پناهی، ۱۳۷۲: ۳۷۲). برحسب این تفکر، جامعه به دو بخش دولتی و مدنی تقسیم گردیده و واگذاری بخشی از مدیریت‌ها به مردم و مشارکت دادن آن‌ها در مسائل مدنی خارج از چارچوب دولت، از آثار دموکراسی جدید است (عمید زنجانی، ۱۳۹۱: ۱۰۲).

به عبارتی دیگر با شناسایی دولت در جایگاه نماینده، مردم به عنوان اصیل از نقش فعال بهره‌مند هستند (دبیرنیا و اسدآبادی، ۱۳۹۵: ۲۱). به همین منظور از دیدگاه برخی از نویسندگان در دموکراسی اکثریت آرای مردم و فرستادن یک شخص مجلس ملاک و معیار محسوب نمی‌شود بلکه معیار میزان مشارکت مردمی است چرا که مشارکت مردم منجر به مشروعیت و ثبات سیاسی شده و مردم‌سالاری را قوت می‌بخشد (جهانی نسب و فرهادی نسب، ۱۳۹۹: ۳۰)؛ بنابراین در کشوری اسلامی جوانان کشور ایران مردم‌سالاری دینی دارای رویکردی فرهنگی نیز می‌باشد چرا که روی مشارکت‌جویی را در مردم گسترش می‌دهد (یزدانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۲۶). این مهم در فقه بحث شده است لذا در دوران غیبت معصوم (ع) با توجه به شرایطی که شارع مقدس برای والی مشخص کرده است مردم حق انتخاب حاکم اسلامی را دارند (منتظری، ۱۴۱۱: ۴۹۵).

از سوی دیگر هر چند که برای استفاده و راستی مردم در انتخابات شرکت کنند که انتخابات مردم در عرصه بین‌الملل نیز دارای شرایطی است:

الف) فرآیند رأی دادن باید بین‌المللی باشد به این معنا که رأی‌دهندگان باید بتوانند عقیده و نظر خودشان را به تمام دنیا اعلام نمایند.

ب) فرآیند انتخاب کردن برای دادن باید بر اساس درک و فهم باشد؛ بنابراین مقدار اطلاعات و اهلیت عقلی مانع این درخت علم باشد از سوی دیگر عمل قرار دادن باید بدون محدودیت و مانع خارج صورت بگیرد به این معنا که اجبار و اکراهی در کار نباشد (صادقی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۳۰۱). در خصوص انتخاب آزادانه و عادلانه و مشارکت مردم در اصل ۶۲ قانون اساسی، به انتخاب نمایندگان مجلس شورای اسلامی به وسیله رأی مستقیم و مخفی مردم اشاره و تأکید دارد. همچنین اصل ۱۰۰ قانون اساسی مقرر می‌دارد: «برای پیشبرد سریع برنامه‌های اجتماعی، اقتصادی، عمرانی، بهداشتی، فرهنگی، آموزشی و سایر امور رفاهی از طریق همکاری مردم با توجه به مقتضیات محلی اداره‌ی امور هر روستا، بخش، شهر، شهرستان یا استان، شورایی به نام شورای ده، بخش، شهر، شهرستان یا استان صورت می‌گیرد که اعضای آن را مردم همان محل انتخاب می‌کنند». این اصل به حاکمیت مردم و مشارکت آنها در انتخابات اشاره دارد که برگرفته از آموزه‌های اسلامی می‌باشد. مضافاً بر اساس اصل ۱۰۷ قانون اساسی، انتخاب رهبری و رئیس جمهوری با یکدیگر تفاوت دارد؛ زیرا در انتخاب رهبری، مردم اعضای مجلس خبرگان را انتخاب

می کنند و سپس اعضای مجلس خبرگان رهبر را تعیین می کنند و بر اساس شرایطی که در اصل ۱۰۹ آورده است، فقهی که جامع شرایط باشد و شایستگی بیشتری نسبت به سایرین داشته باشد به رهبری منصوب می شود؛ بنابراین اصل ۱۱۴ و ۱۱۷ صراحتاً به انتصاب شخص به ریاست جمهوری بر اساس رأی مستقیم مردم و با توجه به اکثریت آراء تأکید دارد.

از این جهت می توان چنین نتیجه گرفت که یکی از مشخصات نظام های مردم سالار این است که زمامداران از میان مردم برخیزند. هرگاه قدرت سیاسی به اتکای آرای عمومی در اختیار زمامداران قرار گیرد و زمامداری به صورت حاکمیت مردم ظهور کند، این امید وجود دارد که حکومت به شیوه های آزاد و دموکراتیک عمل کند و در آن حداکثر آزادی ها برای نیل به اهداف فردی و اجتماعی منظور شود (عمید زنجانی، ۱۳۶۷، ج ۱: ۷۹). حق حاکمیت ملی، تجلیات گوناگونی دارد و انتخابات نمایندگان مجلس مقننه و رئیس قوه ی مجریه از سوی مردم، نمونه هایی از آن است، اما مصداق اتم و اکمل حاکمیت ملی، انتخاب رهبری به عنوان مظهر و نماینده ی حاکمیت ملی است. به عبارت دیگر، در جمهوری اسلامی و بر مبنای قانون اساسی که مورد تأیید امام خمینی (ره) نیز بوده، مشروعیت فقیه حاکم به صورت غیرمستقیم به جمهور مردم برمی گردد، لذا این گونه نیست که حق الناس فقط در مقام اثبات حاکمیت (پس از ثبوت آن توسط شارع مقدس) مدخلیت داشته باشد و تنها از باب مقبولیت و کارآمدی به آن متوسل شود، بلکه بالاتر از آن، مشروعیت ولایت فقیه به حق حاکمیت ملی وابسته است. در تطبیق این موضوع می توان گفت علاوه بر این موارد این جنبه از حق تعیین سرنوشت مردم که به آن اصل مشارکت عمومی هم گفته می شود در اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی و برخی کنوانسیون های منطقه ای حقوق بشر مانند ماده ۲۳ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر مورد تأکید قرار گرفته است (نصیری لاریمی، ۱۳۹۳: ۱۰۴).

باید توجه داشت مشارکت مردم در زندگی سیاسی از یک سو حاکی از نیاز اجتماعی آنهاست و از سوی دیگر ارزش های مورد انتظار اجتماعی آنها را به منصفه ظهور می رساند (داوودی و مهدی فر، ۱۴۰۰: ۵۷)؛ بنابراین مشارکت سیاسی علاوه بر اینکه حق مردم یک جامعه است نیاز و ارزشیابی آغاز جامعه را نیز برطرف می نماید، می توان چنین نتیجه گرفت که در جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک نظام دموکراتیک هر چند که امر قانون گذاری توسط پارلمان منتخب مردم صورت می گیرد ممکن است با توجه به دینی بودن حکومت نظارت ویژه ای از باب اسلامی بودن و تصمیمات پارلمان وجود داشته باشد (واعظی و زیرایی، ۱۳۹۹: ۱۹۸).

از زمان شکل گیری پدیده دموکراسی، اوج مشارکت های مردم در انتخابات نیز پدیدار گشت. به صورتی که در قانون اساسی کشورها راه یافته و اساس جمهوریت می باشد؛ بنابراین می توان بیان داشت که تعداد انتخابات، مقامات انتخاب شده و میزان مشارکت مردم در انتخابات، نشانگر

مقبولیت نظام سیاسی در نزد مردم است (ملک افصلی اردکانی، ۱۳۹۱: ۵۳)؛ بنابراین مهم‌ترین نقش شهروندان در برخورداری از حق حاکمیت ملی، مشارکت سیاسی آنها در امور جامعه به صورت شرکت در انتخابات و نظارت بر برگزاری انتخابات است.

۳-۴. حاکمیت مردم و آزادی، برابری و کثرت‌گرایی در اسلام، قوانین داخلی و اسناد بین‌المللی

در عملکرد مطلوب دموکراسی می‌توان به دفاع از آزادی اشاره کرد (Mark & vikram, 2009: 181). همچنین نخستین سنگ بنای نظام اجتماعی اسلام اصل مساوات است.

نظام سیاسی باید به گونه‌ای باشد که در آن امکان رقابت گروه‌ها و اقلیت‌های متعدد وجود داشته باشد و بدین طریق کثرت منافع و گروه‌ها از تشکیل اکثریتی متحد بر علیه اقلیت‌ها جلوگیری خواهد نمود (بشیریه، ۱۳۸۱: ۶۵)؛ بنابراین در یک نظام دموکراتیک، همواره اصل بر آزادی‌های فردی است. تنها بر اساس دلیل قاطعی می‌توان محدودیت آزادی‌ها را توجیه نمود. البته این دلایل توسط محاکم بررسی می‌گردد (بیتام، ۱۳۸۹: ۴۹). رابرت دال در باب کثرت‌گرایی معتقد است که در آمریکا چگونگی توزیع قدرت سیاسی در جوامع سرمایه‌داری معاصر در پی اثبات نظریه‌ی تکثر‌گرایی است. او در مطالعه‌ی معروف خود درباره‌ی شهر نیوهایون امریکا تحت عنوان «چه کسی حکومت می‌کند؟» به این نتیجه رسید که در این کشور قدرت به گونه‌ای متکثر و پراکنده و غیرمتراکم است و گروه‌های متعددی که نمایندگی منافع مختلف را بر عهده دارند در قدرت سهم هستند (Dahl, 1961:133). لذا هر جا دموکراسی برقرار باشد، اقلیت و اکثریت به صورت مساوی حق اظهار نظر دارند؛ به عبارت دیگر، برخورداری یکسان شهروندان از برخی حقوق تضمین شده در قانون اساسی را برابری حقوقی می‌نامند. به بیان بهتر، در یک جامعه دموکراتیک، هدف تصرف قدرت سیاسی، دستیابی به برابری است. این برابری به معنای فرصت برابر برای تمامی شهروندان در نظام دموکراتیک می‌باشد (رنی، ۱۳۷۴: ۱۳۹). دیگر از مصادیق آزادی را می‌توان در کثرت‌گرایی جستجو نمود. چندگانه‌گرایی سیاسی ایجاب می‌کند که هر شهروند بتواند در گروه‌های مورد دلخواه خویش عضو گردد و مطابق با سلیقه خود انتخاب نماید. به همین دلیل وجود احزاب و فعالیت‌های متناسب آن‌ها از شاخصه‌های اصلی حکومت و پل ارتباطی مردم با حکومت‌های مدرن محسوب می‌گردد و دموکراسی با حضور این احزاب به صورت مستمر، دوام می‌یابد (ساجدی، ۱۳۸۹: ۱۰۷). حفظ موجودیت و حقوق احزاب و آزادی مردم در گرویدن به حزب دلخواه، خود یکی از اصول اولیه جامعه دموکراتیک است؛ زیرا وحدت‌گرایی حکومت‌ها با حق آزادی و حق انتخاب در تعارض است. امام علی (ع)، در راستای آموزه‌های اسلامی به اصل برابری برای تمام مردم به عنوان حق مادرزادی تأکید ورزیده و نابرابری و تبعیض مبتنی بر قبیله، ملیت و خانواده را ناشایست می‌داند.

در تطبیق این موضوع در اسناد بین‌المللی بر اساس ماده ۱ میثاق بین‌المللی مدنی و سیاسی تمام ملت‌ها از حق خودمختاری برخوردارند؛ بنابراین حق آنها از این امکان بهره‌مند هستند که وضعیت سیاسی اقتصادی اجتماعی و فرهنگی خود را به صورت آزادانه مشخص نمایند؛ بنابراین حق تعیین سرنوشت به عنوان یک حق اساسی برای مردم به منظور تعیین آزادانه زندگی‌شان معرفی شده است. این امر در مواد ۱ الی ۳ قانون منشور جهانی حقوق بشر نیز به وضوح قابل رویت است، چرا که بر اساس اعلامیه مذکور تمامی اشخاص در حرمت حقوق با یکدیگر برابر هستند و هیچ‌یک بر دیگری برتری نداشته و از دیدگاه سیاسی و قضایی با یکدیگر مساوی هستند و حقوق یکسان برخوردارند و این امر صراحتاً در ماده ۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر وارد شده است. در توضیح باید بیان داشت که اعلامیه جهانی حقوق بشر، علاوه بر حق ایفای نقش و مشارکت در امر کشورداری و حکومت و نیز حق انتخاب کردن و انتخاب شدن، اراده مردم نیز مبنای صلاحیت حکومت می‌باشد که از طریق انتخابات حقیقی و دوره‌ای ظهور پیدا می‌کند. فی‌الواقع حق انتخاب کردن و انتخاب شدن، تجلی حق تعیین سرنوشت هستند و مابقی حقوق مدنی و سیاسی نیز تجلی‌گاه حق انتخاب می‌باشند؛ بنابراین حقوق و آزادی‌هایی چون تشکیلی احزاب و آزادی عقیده و نظیر این‌ها نمونه‌ای از حق بنیادین انسان در انتخاب و تعیین سرنوشت سیاسی و اجتماعی وی می‌باشد.

۳-۵. حاکمیت مردم و نظارت و پاسخگویی در اسلام، قوانین داخلی و اسناد بین‌المللی

در مبانی اسلامی مطلب صریحی در مورد حق نظارت مردم بر حکومت و دامنه اختیارات آنان در آیات و روایات مشاهده نمی‌شود، حتی در امور مدنی نیز در روایات و متون فقهی متقدمین بحثی از «ناظر» وجود ندارد (محقق داماد، ۱۴۲۰: ۱۸۵). حتی در خصوص نظارت بر کار رهبری برخی از فقها اظهار داشته‌اند: زمامدار و رهبر جامعه‌ی اسلامی به هر حال معصوم نیست؛ بنابراین، محتمل است، دچار لغزش شود و مرتکب سوءاستفاده یا خیانت گردد... یکی از وظایف مجلس خبرگان رهبری این است که بر اعمال مقام رهبری نظارت دقیق داشته باشد و نه تنها انتقاد از ولی فقیه جایز است، بلکه واجب شرعی مسلمانان است (مصباح یزدی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۶۹). امام علی (ع) در نامه ۵۳ در این باره وقتی برای مقابله با اصحاب جمل به بصره می‌رفت، به مردم کوفه نامه نوشت و از آنان خواست، اگر او را نیکوکار یافتند یاری‌اش کنند و اگر بدکار دیدند ملامتش کنند (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۲: ۵۷). نامه امام علی (ع) نشان از آن است که حاکم باید در برخی از شرایط مردم را به نظارت از کار خود دعوت نماید و این به مصلحت جامعه اسلامی و مسلمانان است.

در این تفکر، اهداف سیاسی توسط شهروندان تعیین می‌گردد و از آنجا که امور سیاسی به شهروندان تعلق دارد، لذا تمام اشخاص جامعه در تصمیم‌گیری‌ها نقش مهمی بر عهده دارند؛ بنابراین دموکراسی از طریق تعیین ساختار و چارچوب لازم، بر اساس نظام نمایندگی، مردم را بر

سرنوشت خویشتن حاکم می‌نماید. از شروط لازم جهت تحقق اصل نظارت مردم بر کارگزاران، حق دسترسی آزادانه شهروندان به اطلاعات در اختیار دولت و مشارکت عمومی در اتخاذ تصمیم و نظارت بر فعالیت‌های دولت است. نتیجه اینکه این دسترسی منجر به شفاف بودن کنش‌های حکومت و پاسخ‌پذیری حاکمیت خواهد شد (نمک دوست تهرانی، ۱۳۸۳: ۲۸). همچنین پاسخگویی از مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده‌ی نظام حقوق اساسی مطلوب یا نظام حقوق اساسی مشروطه‌ی مردسالار است. در واقع پاسخگویی شرط اصلی یا جزء مؤلف حکومت عادلانه یا نظام عادلانه یا نظام حقوق اساسی نوین است (حسنوند و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۶). در قانون اساسی در اصول ۱۲۲ و ۱۴۰ انواع پاسخگویی و نظارت پیش‌بینی شده است. در اصل ۱۲۲ آمده است که «رئیس‌جمهور در حدود اختیارات و وظایفی که به موجب قانون اساسی و یا قوانین عادی به عهده دارد در برابر ملت و رهبر و مجلس شورای اسلامی مسئول است». از این جهت پاسخگویی در قانون اساسی مورد توجه است و نظارت بر اعمال مقامات و رسیدگی به اتهامات آنها بر اساس اصل ۱۴۰ قانون اساسی مورد توجه است که در این اصل بیان شده «رسیدگی به اتهام رئیس‌جمهور و معاونان او و وزیران در مورد جرائم عادی با اطلاع مجلس شورای اسلامی در دادگاه‌های عمومی دادگستری انجام می‌شود».

بر اساس تفسیر عمومی شماره یک از میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۹۸۹) و بر اساس آنچه در بخش چهارم این میثاق و نیز در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی بیان شده است، به منظور اعمال نظارت مطلوب و کارآمد بر عملکرد دولت‌ها توسط کمیته‌ی ناظر و همین‌طور شورای حقوق بشر، ضروری است دولت‌ها گزارش اقدامات خود را به کمیته‌ی ناظر در میثاقین و سایر نهادهای موجود در اسناد بین‌المللی حقوق بشری اعلام کنند. بر اساس همین تفسیر، این تعهد یک امر شکلی نیست که هدف آن صرفاً تعهدات کلی دولت عضو باشد؛ بلکه این مبنایی است که از طریق آن می‌توان به اهداف متنوعی دست یافت (General Comment, 1: 1)؛ راعی، ۱۳۹۱: ۸؛ بنابراین نظارت مردمی، یکی از عوامل مهم در تعریف دموکراسی است که به عنوان ملاکی در تعیین نظام‌های دموکراتیک و ساختارهای غیردموکراتیک به کار می‌رود. منشأ نظارت مردمی، اندیشه آزادی فری می‌باشد که در نظام فکری و عملی مردم‌سالاری، یک ارزش ذاتی به شمار می‌آید.

بحث و نتیجه‌گیری

از آنجا که آدمی برای ادامه‌ی حیات خود نیازمند یک جامعه و اجتماع می‌باشد و گریزی از زندگی اجتماعی برای آدمی وجود ندارد و نیز خلقت آدمی مبتنی بر شعور و اراده و اختیار است و حق انتخاب و تعیین سرنوشت به عنوان یکی از بدیهیات و حقوق اولیه و اصل بنیادین حقوق بشری برای انسان قلمداد می‌شود. با توجه به تحولات و تفسیرهایی که در خصوص حق تعیین سرنوشت

در جامعه‌ی بین‌المللی واقع شد، پذیرش اصول این حق، حق مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و اقتصادی یک کشور توسط تمام افراد جامعه، فارغ از تفاوت‌های نژادی را در پی داشت. این امر منجر شد تا مفهوم حق تعیین سرنوشت به مفهوم دموکراسی نزدیک‌تر شود. بر اساس مطالب پیش گفته حق تعیین سرنوشت ملت‌ها در واقع همان جمع حق تعیین سرنوشت افراد است و ممکن است به همین دلیل در منشور سازمان ملل، این اصل مورد توجه قرار گرفته باشد. در جهان امروزی، زمانی این اصل محقق می‌گردد که تمامی اشخاص ساکن در یک سرزمین از این حق بهره‌مند باشند و آزادانه امور سیاسی اجتماعی فرهنگی اقتصادی و نظیر این موارد را تحت نظارت داشته باشند و اداره نمایند.

آنچه در فقه اسلامی و قوانین حقوق بشری و میثاقین نمود پیدا می‌کند، احترام به حق انتخاب و حق دخالت مردم در سرنوشت عنوان ابتدایی‌ترین حقوق آدمی باشد. حق برخورداری از آزادی سیاسی و انتخاب همه موارد در دین مبین اسلام مورد توجه قرار داشت چه کسی برای پیامبر اکرم (ص) و ائمه (ع) برای اصل مهم سیاسی می‌باشد و اسلام توسط مردم آن زمان وجود حق انتخاب آن مبتنی بر مسلمان شدن یا باقی ماندن مدینه سابقه خود دلیل محکمی بر آزادی سیاسی و آزادی مذهبی مسلمانان و تشویق مسلمانان در احترام به حق انتخاب سایر خصوص حق انتخاب سرنوشت داشته باشد این دقیقاً مطابق با مواد مذکور اعلامیه جهانی حقوق بشر و مواد میثاق می‌باشد؛ چرا که در قوانین مذکور نیز برای حق تعیین سرنوشت انسان‌ها در قالب انتخابات و تعیین نمایندگان جهت زمامداری حکومت احترام ویژه قائل شده است. این حق تعیین سرنوشت در تاریخ اسلام در قالب مشورت با عموم به منظور اقدام به جهاد و دفاع از سرزمین مشهود است از جهت دیگر اختصاص حق تعیین سرنوشت سیاسی برای مردم در عمل همان حاکمیت مردم به صورت مستقیم و غیرمستقیم می‌باشد که به صورت انتخابات خود را نشان می‌دهد.

همان‌گونه که بیان شد در دین مبین اسلام، پروردگار تعالی آدمی را مختار خلق نموده است تا بتواند در امور مختلف سیاسی و نظیر این مورد خود صاحب اختیار و تصمیم‌گیرنده باشد. بر اساس آیات مختلف قرآنی، قرآن کریم حق تعیین سرنوشت را یک حق فردی دانسته و برای تمامی افراد بشر جاری و ساری قلمداد می‌نماید که نهایتاً این حق به حق جمعی بازمی‌گردد. طبق آموزه‌های اسلامی، مسلمانان باید در تمامی امور مرتبط به حکومت‌داری و چه بسا امور سایر مسلمانان توجه کافی و وافی داشته باشند تا بتوانند به جامعه‌ای پویا و قدرتمند تبدیل شوند. اگرچه هر جامعه‌ای نیازمند رهبری مقتدر است و عقل آدمی به تنهایی نمی‌تواند شرایط حاکم مناسب را تعیین نماید، لیکن پروردگار متعال با ارسال پیامبر (ص) و معصومین (ع) راهنمایان نیکویی را برای جامعه‌ی اسلامی نصب نمود. سیره‌ی پیامبر اکرم (ص) و ائمه (ع)، خود بیانگر مردم‌دار بودن حکومت اسلامی است؛ چراکه رهبران جامعه صدر اسلام برای نظریات مردم و حق آنها در تعیین

سرنوشت خود اهمیت زیادی قائل بودند و همواره در امور زمامداری جامعه از مردم درخواست همیاری و همفکری می‌نمودند. این امر خود نشانگر این مطلب است که دین اسلام سابقه‌ی طولانی در خصوص احترام به حق تعیین سرنوشت برای اشخاص دارد و می‌توان چنین استنباط نمود که دین مبین اسلام پیش‌رو و طلایه‌دار حفظ حقوق اولیه‌ی آدمی چون حق انتخاب است. از آیات قرآن نیز می‌توان استنباط کرد که حق تعیین سرنوشت حقی برای تمام افراد جامعه است و حقی جمعی خواهد بود.

نظر به اصول قانون اساسی کشور ایران و عدم منافات داشتن جمهوری و اسلام داشتن، نتیجه گرفته می‌شود که اصل‌هایی که به انتخاب رهبر، رئیس‌جمهور و نمایندگان مجلس می‌پردازند، بر پایه اصل مشورت در اسلام هستند، در نتیجه مردم با شرکت در انتخابات می‌توانند حق حاکمیت خود را حفظ نمایند. زیرا انتخاب یک فرد به عنوان زعیم، تابع آرای مستقیم (انتخابات ریاست جمهوری) و یا غیرمستقیم (انتخابات رهبری توسط مجلس خبرگان) می‌باشد. چنانچه اشاره شد، در اسلام، مشورت کردن لازم است و حتی بر مردم واجب می‌باشد که نظرات خود را هر چند مخالف بیان نمایند، بنابراین شرکت افراد در همه‌پرسی‌ها و انتخابات دوره‌ای منجر به عینیت بخشیدن به حق حاکمیت آن‌ها در جامعه است، چرا که این افراد هستند که دولت را تشکیل داده‌اند و در تصمیمات مهم و اداره آن به صورت مستقیم یا غیرمستقیم دخالت دارند و طبق موازین شرعی باید برای سرنوشت خود، فردی اصلح و شایسته را در رأس امور قرار دهند.

پیشنهاد می‌شود برای اینکه حق حاکمیت مردم به طور دقیق اعمال شود نهادهای نظارتی در تمام دستگاه‌ها به صورت مستقل و خارج از آن دستگاه تعیین شوند تا اعمال نفوذ و قدرت در حاکمیت صورت نپذیرد.

منابع

- * قرآن کریم (ترجمه الهی قمشاه ای)
- ** نهج البلاغه (ترجمه دشتی)
- ابن ابی الحدید، عبد الحمید بن هی الله. (۱۴۰۴). شرح نهج البلاغه لابن ابی الحدید. جلد ۳، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴). تحف العقول، قم: جامعه مدرسین.
- ابن هشام. (۱۴۱۲). السیره النبویه. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- اسلامی، رضا؛ بشکاردانا، کتایون. (۱۳۹۰). حق بر دموکراسی در حقوق بین الملل معاصر. مجله حقوقی بین المللی، ۴۶-۷۱، (۴۷)۲۹.
- اصغری آق مشهدی، فخرالدین؛ شیرانی، فرناز. (۱۳۹۲). حق تعیین سرنوشت در اسناد بین المللی و قرآن کریم، مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۲(۳)، ۱۲۲-۹۹.
- بشیریه، حسین. (۱۳۸۱). درس هایی از دموکراسی برای همه (مبانی علم سیاست تاسیسی). چاپ اول، تهران: نشر نگاه معاصر.
- بیتام، دیوید. (۱۳۸۹). دموکراسی راهنمای نوآموز، ترجمه مهدی مختاری و همکاران، چاپ اول، تهران: مجلد.
- بیات، محمود. (۱۳۷۶). جایگاه مردم در اندیشه سیاسی اسلام (از دیدگاه شیعه). پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع)، دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی.
- پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۸۲). نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول صلی الله علیه و آله)، تهران: دنیای دانش.
- پورهایمی، زینب و ارغند، سیدعباس. (۱۳۹۲). کلیات حقوق بین الملل محیط زیست. جلد اول تهران: نشر دادگستر.
- تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد. (۱۴۱۰). غررالحکم و دررالکلم. قم: دارالکتاب الاسلامی.
- توسلی نائینی، منوچهر؛ شیرانی، فرناز. (۱۳۹۵). حق تعیین سرنوشت در اسلام و حقوق بین الملل معاصر. پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۳(۱)، ۹۰-۶۷.
- جاکسون، گلن. (۱۳۷۸). اعلامیه جهانی حقوق بشر و تاریخچه آن، محمد جعفر پوینده، تهران: انتشارات نشر نی.
- جوهری، اسماعیل. (۱۳۷۶ق). الصحاح. جلد ۲، لبنان: دارالعلم للملایین.
- جهانی نسب، احمد؛ فرهادی نسب، جعفر. (۱۳۹۹). بررسی نقش انتخابات بر حاکمیت مردم با تأکید بر انتخابات مجلس شورای اسلامی، مجله بین المللی پژوهش ملل، (۵۳)، ۴۳-۲۵.
- حسونند، محمد؛ گرجی ازندریانی، علی اکبر؛ سلمانی سبینی، مرضیه. (۱۳۹۴). پاسخگویی در نظام حقوق اساسی. نشریه حقوق اساسی، ۱۲(۲۳)، ۱۲۰-۹۱.
- چوپانی یزدلی، محمدرضا. (۱۳۸۲). بررسی نظری و تحلیلی حقوق فردی با تکیه بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه بصیرت، ۱۰، ۱۵۴-۱۴۸.
- حر عاملی، محمدبن حسن. (۱۴۰۹). تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ج ۸ و ۱۱، قم: مؤسسه آل بیت علیه السلام.
- حسینی بهشتی، محمد حسین. (۱۳۹۰). مبانی نظری قانون اساسی. تهران: بنیاد نشر آثار و اندیشه های شهید آیت الله بهشتی.

- خمینی، روح‌الله. (۱۳۸۹). *صحیفه امام*، مجموعه آثار امام خمینی. جلد ۳، چاپ پنجم، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۷۸). *صحیفه نور*. جلد ۲ و ۱۴ و ۲۱، تهران: مرکز مدارک فرهنگی انقلاب فرهنگی اسلامی.
- داوودی، حدیثه؛ مهدی‌فر، محمد. (۱۴۰۰). مشارکت سیاسی در جمهوری اسلامی؛ مبانی فقهی و گونه‌های حقوقی، *فقه حکومتی*، ۶(۱۱)، ۸۲-۵۵.
- دبیرنیا، علیرضا؛ اسدآبادی، طیبه. (۱۳۹۵). *حاکمیت مردم در اندیشه سیاسی غرب و اسلام؛ «نظام دموکراتیک» و «نظام مبتنی بر شریعت مقدس در قانون اساسی ایران»*. پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۳(۳)، ۵۰-۲۵.
- رنی، آستین. (۱۳۷۴). *حکومت: آشنایی با علم سیاست*، ترجمه لیلا سازگار. چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران.
- راعی، مسعود. (۱۳۹۱). حقوق بشر و سازوکارهای نظارتی در اسناد بین‌المللی و فقه، *معرفت حقوقی*، ۳(۳)، ۲۶-۵.
- زرشناس، شهریار. (۱۳۸۳). *بحران جهانی دموکراسی و اندیشه‌ی مردم‌سالاری دینی در ایران*. چاپ اول، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- ساجدی، امیر. (۱۳۸۹). موانع توسعه‌ی دموکراسی در خاورمیانه، *فصلنامه مطالعات سیاسی*، ۸، ۱۲۱-۱۰۳.
- صادقی، محمدمهدی؛ راعی، مسعود؛ رئیس، لیلا. (۱۴۰۱). *حاکمیت مردم و شناسایی دولت‌ها، مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران*، ۵۲(۳)، ۱۳۱۷-۱۲۹۹.
- صالحی نجف‌آبادی، نعمت‌الله. (۱۳۸۲). *ولایت فقیه حکومت صالحان*. چاپ دوم، تهران: انتشارات امید فردا.
- علامیه جهانی حقوق بشر، از قطعنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل متحد، مصوب ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸.
- عمید زنجانی، عباسعلی. (۱۳۹۱). *حقوق اساسی تطبیقی: حقوق اساسی کشورهای غربی و کشورهای اسلامی*. چاپ دوم، تهران: میزان.
- عمید زنجانی، عباسعلی. (۱۳۶۷). *فقه سیاسی*. جلد ۱ و ۳، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- غرایق زندی، داوود؛ پورسعید، فرزاد. (۱۳۸۵). *نهادهای مدنی و هویت در ایران*. چاپ اول، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- قاری سیدفاطمی، سید محمد. (۱۳۸۹). *حقوق بشر در جهان معاصر: جستارهایی تحلیلی از حق‌ها و آزادی‌ها*، انتشارات مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی، تهران.
- قاسمی، مهدی. (۱۳۷۹). *حاکمیت پایدار و نظریه‌های ولایت فقیه*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم قم، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- قاضی شریعت پناهی، ابوالفضل. (۱۳۷۲). *حقوق اساسی و نهادهای سیاسی*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*.
- کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر مصوب در ۲۲ نوامبر ۱۹۶۹.
- کریم، روشنگر. (۱۴۰۰). جایگاه مردم در کارآمدی حکومت از منظر اندیشه‌های سیاسی شهید بهشتی، *مجله مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی*، ۳۹، ۲۰۸-۱۹۵.
- محمدی، منوچهر. (۱۳۸۰). *مردم‌سالاری دینی در نظام جمهوری اسلامی یا توکراسی*. *فصلنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران*، ۵۴، ۱۵۸-۱۳۷.
- محقق داماد، سیدمصطفی. (۱۴۲۰). *وصیت تحلیل فقهی و حقوقی*. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- ملک افضلی اردکانی، محسن. (۱۳۹۱). *ماهیت و حکم شرکت در انتخابات از منظر فقه سیاسی اسلام*، *فصلنامه حکومت اسلامی*، ۴(۴)، ۱۰۸-۸۳.

- منتظری، حسینعلی. (۱۴۱۱ق). *دراسات في ولايه الفقيه و فقه الدوله الاسلاميه*. جلد اول، قم، انتشارات دارالفکر.
- میثاق بین‌المللی مدنی و سیاسی، مصوب ۱۶ دسامبر ۱۹۶۶ میلادی (مطابق با ۱۳۴۵/۹/۲۵ شمسی) مجمع عمومی سازمان ملل متحد.
- میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۶۶.
- منشور ملل متحد، مصوب در ۲۴ اکتبر ۱۹۴۵.
- نمک دوست تهرانی، حسن. (۱۳۸۳). حق دسترسی آزادانه به اطلاعات و دموکراسی. فصلنامه مطالعاتی و تحقیقاتی وسایل ارتباط جمعی، ۳.
- نوایی، علی اکبر. (۱۳۹۱). الزامات متقابل حوزه و حاکمیت. فصلنامه پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، (۹۳)، ۷۱-۹۸.
- نصیری لاریمی، رضا. (۱۳۹۳). تقابل حق دعوت به مداخله، حق تعیین سرنوشت مردم، دموکراسی، جنگ داخلی، مشروعیت. تحقیقات حقوقی بین‌المللی، (۲۵)۷، ۹۹-۱۳۵.
- واقدی محمدبن عمر. (۱۳۶۹). مغازی، مترجم: محمود مهدوی دامغانی، جلد ۱، تهران: مرکز نشر دانشگاهی تهران.
- واعظی، سیدمجتبی؛ زیرایی، رضا (۱۳۹۹). دموکراسی مستقیم در ایران، بررسی تطبیقی شیوه و گستره اجرای اصل ۵۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه تحقیقات حقوقی، (۸۹)۲۳، ۱۹۵-۲۱۶.
- هاشمی، سید محمد. (۱۳۸۳). قانون اساسی و حاکمیت مردم. نشریه حقوق اساسی. ۲(۳)، ۳۲۳-۳۲۵.
- یزدانی، عنایت‌الله؛ سلطانی، محمدجواد؛ قاسمی، مصطفی. (۱۳۹۹). مردم‌سالاری دینی: قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، (۱۲)۵، ۱۴۷-۱۱۷.
- یوسفی، بتول. (۱۴۰۰). بررسی خوانش‌های مختلف از نظریه مردم‌سالاری دینی و تبیین گفتمان مختار با تأکید بر اندیشه رهبران انقلاب اسلامی. تحقیقات اسنادی انقلاب اسلامی، (۶)۳، ۷۱-۹۵.
- Dahl. (1961). *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven.
- Favoreu, L. (2000). *Droit des liberte's fondamentales*, Dalloz.
- Henriksen, j. (2008). The Continous process of recognition and implementation of the sami peoples right to self-determination. *Cambridge review of international affairs Routledge*. 21(1).
- Higgins, R. (1994). *Problems and Process: International Law and How*.
- Jaber, T. (2010). *Acase for Kosovo? Self-determination and secession in the 21th century the international journal of human rights*, London school of economics, first published on 28 July.
- Vikram, D. A.; Mark v. T. (2009). *Global Perspectives on Constitutional Law*, London, Sage.
- *We Use It*, Oxford: Clarendon Press.